

Мітіна С.В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

Романів В.П.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ЯК УЧАСНИКА ДОСУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У статті досліджено психологічно обґрунтовані підходи до побудови ефективної взаємодії з неповнолітнім правопорушником під час досудового провадження. Проаналізовано, як вікові, емоційно-вольові та соціальні особливості особистості впливають на характер спілкування зі слідчим, психологом, захисником. Обґрунтовано необхідність індивідуалізованої тактики у виборі методів допиту та інших процесуальних дій. Запропоновано рекомендації щодо формування довірливого контакту та мінімізації повторної травматизації дитини. Значна увага приділена підліткам, які на тлі власної особистісної та соціальної перебудови є найбільш поширеною категорією неповнолітніх правопорушників. Відповідно до наявності в їхньому життєвому досвіді протиправних дій, взаємодія на етапі досудового розгляду може бути значно ускладненою.

Окреслено дві групи факторів, які характеризують злочинні дії неповнолітніх. Вказано фактори, що впливають на деструктивне формування особистості неповнолітнього, розвиток схильності до девіантної та делінквентної поведінки. Зазначено перелік питань, які потребують уточнення особливостей умов життя і виховання неповнолітнього на досудовому етапі провадження. Наголошено на необхідності максимально повного використання психологічних можливостей дитини з урахуванням її психофізіологічних характеристик. Наведено типові ознаки правопорушень, що вчиняються неповнолітніми, та підкреслено значення вивчення морально-психологічних властивостей особистості для визначення оптимальної тактики допиту. Окремо зазначено, що стать неповнолітнього може впливати на вибір методів комунікації та рівень відкритості під час слідчих дій.

Додатково підкреслено, що ефективність досудової взаємодії значною мірою залежить від професійної підготовки фахівців, їхньої здатності вчасно розпізнати емоційні реакції дитини, адекватно реагувати на прояви тривоги або недовіри, а також забезпечити умови психологічної безпеки під час опитування та допиту. Зазначено, що створення підтримувального середовища сприяє більш точному відтворенню обставин події та мінімізує ризики вторинної віктимізації. Таким чином, комплексний підхід до взаємодії з неповнолітнім правопорушником дозволяє підвищити якість досудового розслідування та забезпечує дотримання найкращих інтересів дитини.

Ключові слова: неповнолітній правопорушник, досудове провадження, психологічна взаємодія, індивідуальний підхід, допит, емоційна реактивність.

Постановка проблеми. Неповнолітній у статусі правопорушника є особливим суб'єктом правових відносин, який потребує не лише юридичної, а й глибоко психологічної оцінки. На відміну від дорослої особи, дитина або підліток у кримінально-процесуальному статусі часто не володіє достатнім рівнем правосвідомості, емоційної зрілості, а також навичками критичного мислення,

щоб повною мірою усвідомлювати суть своїх дій, їхні наслідки та особисту відповідальність. Це значно ускладнює як процес досудового розслідування, так і прийняття об'єктивного рішення щодо винуватості чи невинуватості особи.

Поведінка неповнолітніх правопорушників визначається рядом факторів, серед яких центральне місце займають вікові особливості пси-

хіки, емоційно-вольова незрілість, підвищена навіюваність, прагнення до самоствердження та соціальної значущості, іноді навіть шляхом імітації асоціальних моделей поведінки. Більше того, правопорушення у цьому віці часто є наслідком не лише особистісної деформації, а й зовнішніх обставин: неблагополучного сімейного середовища, відсутності позитивного соціального контролю, впливу груп однолітків, вулиці чи онлайн-середовища.

У зв'язку з цим взаємодія з неповнолітнім правопорушником у межах досудового провадження повинна здійснюватися не механічно або формально, а з глибоким урахуванням індивідуальних психологічних характеристик дитини, її емоційного стану, рівня розвитку, попереднього життєвого досвіду, мотиваційних установок. Лише за таких умов можливо досягти ефективного комунікативного контакту, отримати достовірну інформацію, а головне – уникнути додаткової психотравматизації особи, що перебуває у вразливому становищі.

Особливої уваги вимагає підготовка слідчих, ювенальних прокурорів, адвокатів та психологів, які працюють із дітьми в рамках кримінального процесу. Відсутність у них знань із вікової та юридичної психології може призвести до помилкової інтерпретації поведінки неповнолітнього або порушення його процесуальних прав. Також важливо враховувати, що сама присутність дитини в слідчих діях може мати глибокі наслідки для її подальшого психоемоційного розвитку, а тому взаємодія з нею повинна здійснюватися за принципами гуманності, толерантності, тактовності та поваги до особистості.

Таким чином, на сучасному етапі розвитку кримінального процесу питання ефективної, законної та етично виваженої взаємодії з неповнолітніми правопорушниками набуває особливого значення. Воно виходить за межі правового регулювання й стає предметом міждисциплінарного аналізу – на стику психології, кримінального права, соціології та педагогіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час дослідження було здійснено акцент на наукових здобутках таких вчених як: Андреев Олександрович, Балац Роман Миколайович, Борох Андрій Юрійович, Гусак Андрій Петрович, Ковальчук Зоряна Ярославівна, Костенко Марина Вікторівна, Мушинська Олена Володимирівна, Петечел Олена Юріївна, Сабуров Андрій Сергійович, Сіренко Микола Вікторович, Сокиран Федір Миколайович.

Мета статті – окреслити принципи та практичні підходи до взаємодії з неповнолітнім правопорушником у досудовому провадженні, враховуючи психологічні характеристики особистості.

Виклад основного матеріалу. Процес досудового провадження у кримінальних справах, де фігурує неповнолітній правопорушник, становить складну та відповідальну ділянку правоохоронної діяльності, що вимагає не лише глибоких правових знань, але й володіння основами юридичної та вікової психології. Взаємодія з дитиною, яка вчинила правопорушення, значно ускладнюється через те, що вона ще перебуває на етапі становлення як особистість, а її психіка часто нестійка, чутлива до впливів, має особливості сприйняття та реагування на стресові ситуації. Це ставить перед учасниками слідчих дій завдання не лише фіксувати факти чи збирати докази, але й будувати комунікацію з дитиною таким чином, щоб не завдати їй психологічної шкоди та водночас досягти процесуальних цілей.

Одним із ключових чинників у такій взаємодії є розуміння психологічного портрету неповнолітнього правопорушника. У цьому віці діти мають підвищену емоційну реактивність, імпульсивність, часто не до кінця усвідомлюють соціальні наслідки своїх вчинків. Вони схильні до наслідування, легко потрапляють під вплив авторитетних дорослих або однолітків, особливо в умовах дефіциту батьківської уваги, нестабільної сімейної ситуації, бідності, емоційного занедбання. Досить часто такі діти скоюють правопорушення не як свідомий акт протесту, а як спробу самоствердження або уникнення ізоляції в соціальному середовищі.

Поведінкові реакції неповнолітніх можуть бути неадекватними або парадоксальними. Наприклад, деякі з них уникають відповідальності, заперечують факти, перебільшують чи фантазують, що не завжди є свідомою брехнею, а радше проявом психологічного захисту. В інших випадках підлітки демонструють агресивність або цинізм, який є маскою, що приховує страх, невпевненість, відчуття провини або сорому. У зв'язку з цим дуже важливо, щоб взаємодія із такою дитиною була емпатійною, гнучкою, адаптованою до її емоційного стану.

Особливу роль відіграє етап допиту. Саме тут неповнолітній опиняється в найбільш вразливій позиції, оскільки відчуває тиск як психологічний, так і правовий. Якщо процес проведено без урахування вікових особливостей, без участі кваліфікованого психолога, педагогічного працівника або

без належної підготовки слідчого – це не лише порушує права дитини, але й може поставити під сумнів достовірність отриманої інформації. У практиці трапляються випадки, коли дитина, піддаючись навіюванню, повторює почуту інформацію або дає вигадані показання, не розуміючи значення слів, які вимовляє.

Ефективна взаємодія вимагає індивідуального підходу до кожної дитини, з урахуванням її психічного стану, рівня розвитку, життєвого досвіду, емоційної стабільності. Наприклад, із дитиною, яка схильна до замкненості, слід встановлювати контакт поступово, через опосередковане спілкування. У роботі з емоційно нестабільним підлітком важливо демонструвати стриманість, послідовність, не реагувати на провокаційні висловлювання. Якщо дитина зростала в умовах домашнього насильства, вона може боятися авторитетних дорослих або реагувати на них агресією – у такому випадку важливо дати їй можливість висловитись без тиску.

Не менш важливою є роль психолога як посередника між дитиною та слідчим. Його функція полягає не лише у присутності під час допиту, а й у попередній оцінці психологічного стану неповнолітнього, визначенні рівня тривожності, страху, здатності до зосередження, сприйняття мови. Психолог також повинен допомогти дитині адаптуватись до умов допиту, знизити емоційну напругу, а після завершення процесу – надати первинну психологічну допомогу. За потреби – забезпечити подальший супровід.

Слід зазначити, що в українській практиці досудового провадження ще не завжди забезпечено належний міждисциплінарний підхід. Часто психологи запрошуються формально, їхня думка не враховується в повному обсязі, а допити ведуться у формалізованій, неемпатичній формі. Такий підхід знецінює саму ідею ювенальної юстиції, яка повинна базуватись на принципах захисту прав дитини, визнання її унікальності, потреби в розвитку, ресоціалізації, а не лише в покаранні.

Отже, змістовна взаємодія з неповнолітнім правопорушником має будуватись на засадах психологічної грамотності, поваги до особистості дитини, недопущення травматизації та водночас – на чіткому розумінні завдань кримінального провадження. Поєднання цих підходів дозволить створити систему досудового розслідування, яка буде не лише результативною, але й гуманною, справедливою, орієнтованою на майбутнє дитини.

Важливу роль у виборі правильної тактики допиту відіграє стать неповнолітнього. Неповнолітні можуть представляти інформацію з певними відмінностями. Для дівчат велике значення має емоційна сторона того чи іншого явища, відносин між людьми. Їхню увагу одразу привертає інформація про родину, дітей, осіб протилежної статі. Їх цікавлять різні деталі (які представники чоловічої статі вважають дрібницями) і сам процес спілкування [9, с. 76].

Висновки. На підставі проведеного теоретичного аналізу та узагальнення наукових підходів можна стверджувати, що ефективна взаємодія з неповнолітнім правопорушником на етапі досудового провадження можлива лише за умови глибокого урахування індивідуально-психологічних особливостей особистості дитини. Саме ці особливості – вікові, емоційні, соціальні, комунікативні – визначають не лише поведінкові реакції неповнолітнього, але й його здатність до усвідомлення правового статусу, відповідальності та наслідків вчиненого.

Наявність підвищеної емоційної збудливості, схильності до навіюваності, незрілості моральної оцінки, конфліктності та низької критичності мислення зумовлює необхідність обережного, виваженого та етично делікатного підходу до вибору форм і методів взаємодії зі сторони слідчого, психолога та інших учасників кримінального провадження. Нехтування цими особливостями може призвести до спотворення результатів слідчих дій, поглиблення психологічної травми та навіть вторинної віктимізації дитини.

Залучення фахового психолога, індивідуалізована комунікація, формування довірливого контакту, забезпечення емоційної безпеки та створення умов для відкритого діалогу мають стати стандартами досудового процесу у справах неповнолітніх. Особлива увага повинна приділятися підготовці фахівців – слідчих, прокурорів, адвокатів – до взаємодії з дітьми, що вчинили правопорушення, з акцентом на принципи гуманізації, захисту прав та недопущення стигматизації.

Таким чином, досудове провадження за участю неповнолітніх має реалізовуватись як міждисциплінарний, комплексний процес, у якому поєднуються правові, психологічні та соціальні знання задля досягнення не лише юридично обґрунтованого, але й людського та виховного результату, спрямованого на підтримку та ресоціалізацію дитини.

Список літератури:

1. Андреев О. О. Розслідування вбивств, вчинених неповнолітніми: автор дисертації кандидат юридичних наук: 12.00.09. Харків, 2007. 20 с.
2. Балац Р. М. Особливості вивчення особи неповнолітнього у кримінальному провадженні. *Процесуальне та техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування*. Харків, 2019. С. 201–203.
3. Борох А. Ю., Костенко М. В. Психологія допиту неповнолітніх свідків. *Науково-практична конференція*. Миколаїв, 2019. С. 135–138.
4. Гусак А. П. Основні криміналістично значущі властивості особи неповнолітнього, що вивчаються при підготовці досудової доповіді. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право*, 2022. Т. 33 (72) № 1. С. 75–79.
5. Кашпур А. С., Сокиран Ф. М. Допит неповнолітнього: криміналістична та психологічна характеристика. *Юридична психологія*. 2021. № 2 (29). С. 61–69.
6. Коваленко Л. Тактико-психологічні аспекти допиту в суді неповнолітнього свідка у кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 4 (16). С. 93–100.
7. Мушинська О. В. Гендерні особливості смислової сфери особистості неповнолітніх правопорушників : кандидат психологічних наук 19.00.06. Харків, 2005. 171 с.
8. Петечел О. Ю. Використання спеціальних психологічних знань щодо неповнолітніх учасників досудового розслідування : автор. кандидат юридичних наук: 19.00.06. Київ: [б. в.], 2009. 19 с.
9. Сабуров А. С. Юридична психологія. Київ : ТП Пресс, 2003. 208 с.
10. Сіренко М. В. Особливості розслідування кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми або за їх участю: методичні рекомендації. Сєверодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2018. 100 с.

Mitina S.V., Romaniv V.P. PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE PERSONALITY OF A JUVENILE AS A PARTICIPANT IN PRE-TRIAL PROCEEDINGS

The article examines psychologically grounded approaches to building effective interaction with a juvenile offender during pre-trial proceedings. It analyzes how age-related, emotional-volitional, and social characteristics of the minor's personality influence communication with the investigator, psychologist, and defense attorney. The need for an individualized strategy in selecting methods of interrogation and other procedural actions is substantiated. Recommendations are proposed for establishing a trusting rapport and minimizing secondary traumatization of the child. Particular attention is paid to adolescents who, due to ongoing personal and social restructuring, constitute the most common category of juvenile offenders. Given their prior experience with unlawful behavior, interaction at the pre-trial stage may be significantly complicated.

Two groups of factors characterizing juvenile delinquent behavior are outlined. Factors influencing the destructive development of the minor's personality and the formation of a propensity for deviant and delinquent behavior are identified. A list of questions requiring clarification of the minor's living conditions and upbringing during the pre-trial stage is provided. Emphasis is placed on the need for full use of the child's psychological capacities, taking into account their psychophysiological characteristics. Typical features of offenses committed by minors are described, and the importance of studying the moral and psychological traits of the juvenile in determining the optimal interrogation strategy is highlighted. It is also noted that the minor's gender may influence communication methods and their level of openness during investigative actions.

Additionally, it is emphasized that the effectiveness of pre-trial interaction largely depends on the professional training of specialists, their ability to recognize the child's emotional reactions in a timely manner; respond appropriately to manifestations of anxiety or distrust, and ensure psychological safety during interviews and interrogations. It is noted that creating a supportive environment contributes to a more accurate reconstruction of the incident and minimizes the risks of secondary victimization. Thus, a comprehensive approach to interaction with a juvenile offender enhances the quality of pre-trial investigation and ensures adherence to the best interests of the child.

Key words: *juvenile offender, pre-trial proceedings, psychological interaction, individual approach, interrogation, emotional reactivity.*

Дата надходження статті: 29.09.2025

Дата прийняття статті: 14.10.2025

Опубліковано: 05.12.2025